

PRVA SVETOVNA VOJNA IZ ŽUPNIJSKIH KRONIK

Leto 1915

Leto pričakovanja miru. – V Italiji velik potres zahteval več kot 24.000 žrtev. – Nobelovo nagrado za mir dobil papež. – Knape pri Bukovščici 7. maja upepelil požar. – Vojna se preseli v soseščino: 23. maja odprta italijanska fronta.

Oni, ki so mislili, da bo vojska končana v par mesecih, so se zelo motili. Ni še nobenega znamenja, ki bi kazalo, da se bližamo mirovnim dogovorom (Gorenja vas). Toda večina je bila ob vstopu v to, drugo vojno leto, trdno prepričana, da je zadnje. Ker božič ni prinesel miru, so upali, da ga bo velika noč. Ogrski ministrski predsednik, grof Štefan Tisza, je v novoletnem govoru poudaril, da je bila vojna Avstro-Ogrski vsiljena in da je edina njena krivda v tem, da je bila preveč potrpežljiva z južno sosedo Srbijo. Vsekakor pa je bil optimist glede njenega konca v letu 1915.

Bilanca prvega leta vojskovanja je bila okrog 2,5 milijona padlih na evropskih bojiščih. V Karpatih je avstroogrška armada že v prvem mesecu vojne utrpela ogromne izgube: 250 000 mrtvih in ranjenih, 100 000 ujetih vojakov in več kot 200 topov.¹ Na zahodnem bojišču se je fronta novembra 1914 ustalila za dve leti in pol. Rusija je sredi avgusta vdrla v Prusijo. Med enotami z največjimi izgubami je bil 17. pehotni polk »Kranjskih Janezov«. Galicija je bila izgubljena. Po bitkah pri Ivangorodu in Varšavi (oktobra) ter pri Lodžu (novembra) se je sredi decembra 1914 vzhodna fronta ustalila na črti zahodno od Varšave do karpatskih prelazov Dukle in Užoka. Na Balkanu se je srbska vojska po začetnih zmagah novembra morala umakniti iz Beograda in Valjeva. Kmalu je spet pridobila glavno mesto. Fronta se je za nekaj časa ustalila na Savi in Drini.

Od 23. avgusta je bila v vojni na strani antante tudi Japonska. Turčija, ki je 2. avgusta sklenila s centralnima silama tajni sporazum o pomoči, se je v vojno vmešala konec oktobra, ko je napadla ruske luke ob Črnem morju. Na morju je dominirala Velika Britanija. Nemška fronta je bila šele v vzponu in je Anglijo le malenkostno ogrožala. Do konca leta so bile nemške ladje uničene, ostale in izpopolnjevale so se njene podmornice. Avstrijska flota je sredi avgusta 1914 pred črnogorsko obalo izgubila svojo križarko Zento in se odtlej držala v zavetju minskih polj.

Na avstrijski notranjepolitični sceni se je proti koncu januarja 1915 vse bolj resno govorilo, da bo predsednik vlade, grof Stürgk, odstopil. Odstopil je nazadnje zunanji minister, grof Berchtold. Novi zunanji minister je postal baron Burian, zvest pristaš in sodelavec madžarskega predsednika Tizse. Potovanje prvaka Vseslovenske ljudske stranke in kranjskega deželnega glavarja, dr. Šušteršiča,² na Dunaj konec

januarja so nekateri »dobro obveščeni krogi« imeli za poskus pridobitve mesta finančnega ministra v centralni vladi, ki naj bi se v kratkem izpraznilo. Bilinskega je nato v začetku februarja zamenjal nekdanji ministrski predsednik, Erns pl. Koerber.

Leto 1915 je potekalo v pričakovanju konca vojne. Časopisi so bili polni ugibanj o tem, kdaj, kako in kje bo sklenjen mir. Na prvi pogled se je zdelo, da nikakor ne more več dolgo trajati, saj je obema stranema začelo zmanjkovati sredstev za boj. Razni »strokovnjaki« so se ukvarjali z izračunavanjem rezerv vseh v vojno vpletenih držav. V začetku januarja je vojni poročevalec dunajskega Neue Presse s pomenljivim imenom *Roda Roda* izjavil celo: ... *Zmagali smo morda ali celo že sedaj, samo da tega še ne vemo sigurno. Znaki kažejo, da se že pričinja demoralizacija sovražnikovih armad...*³ Vse je resnično zmedlo naivno pričakovanje, da bo vojne konec nenadoma, brez posebnih predhodnih znakov. Po sklepanju istega poročevalca naj bi Rusi okrog 1. aprila poslali na fronto zadnje rezerve in tedaj naj bi se začela *zadnja in najogromnejša bitka cele vojne*. Konec bi prišel sredi maja. V svojih iluzijah je predvidel celo že karanteno za vračajoče se nemške in avstrijske vojake ter *eventuelno potrebno okupacijo pridobljenega teritorija*.

Ta čas je zato imenitno cvetel posel vsem takšnim in drugačnim prerokom. V Parizu je prerokovala madame de Thébes.⁴ V Karpatih se je pojavila nenavadno velika zvezda, za katero so domorodci trdili, da je zvezda miru. Nasprotno pa je sekta adventistov, ki se je zelo razširila na Poljskem in prišla tudi v Ljubljano, učila o bližnjem koncu sveta. Angleški vojni minister je baje izjavil, da se bo vojna maja šele prav začela, zna pa trajati tri leta. Trajala naj bi pravzaprav tako dolgo, dokler Nemčija ne bo izpraznila Belgije – *pa četudi 20 let!* Francoski finančnik in nekdanji minister Guyot je z izračuni dokazal (po njegovem je stal vsak vojak državo mesečno 660 milijonov kron), da treh let vojskovanja ne zmoreta niti Anglija in Francija. Po njegovem bi moralo biti vojne konec v petih mesecih, angleške zavarovalnice pa so menile, da se bo to zgodilo do naslednjega, 1916. leta. Stockholm so določili za kraj, kjer se bo sklepal mir. Razpravljanja o koncu vojne in mirovnihih pogajanjih je nato prepovedala Nemčija. Ta tema pa je ostala osrednje vprašanje evropske diplomacije. Bil je tudi govor o separatnem miru z Rusijo. Aprila so prišle govorice celo v časopis. Uradni dunajski krogi so jih zanikali.

Niti vstop Italije v vojno ni prekinil ugibanj o njenem koncu. Na eni strani je postalo bolj jasno, da je ne bo hitro konec, po drugi strani pa so bile sanje o miru še močnejše. Ljudje so se oprijemali prav vsake slamice, ki je kakorkoli kazala na mir. Nekateri so iskali odgovor v Svetem pismu, v kabali in v Janezovem evangeliju. Uradna mnenja pa so postajala vedno bolj realna: na obletnico začetka vojne je časnik zapisal: *»V tem letu so se dobojevale velikanske bitke, uničenih je bilo strahovito mnogo življenj in strahovito mnogo imetja, a vendar so še vse vojskujoče države mnenja, da še dolgo ni konec in vse se pripravlja na nove, če mogoče še večje spopade...«*⁵

Drugo vprašanje, ki je burilo duhove, je bilo: kdo je vojno zakrivil. 3. februarja 1915 so v Sarajevu obesili prestolonaslednikove atentatorje: Veljka Čubrinovića, Miška Jovanovića in Danila Ilića. Pojavile so se tudi govorice o krivdi duhovnikov. To je vidno tudi v župnijskih kronikah. *Liberalci skušajo krivdo za vojsko in nje gorje naprtiti duhovnikom. Vsa znamenja pa kažejo, da je vojske krivo framasonstvo (prostozidarstvo), ki sovraži katoliško Avstrijo, in trgovinska zavist Anglije, ki želi uničiti vedno večjo nemško konkurenco na trgovskem in obrtnem polju (Gorenja vas).* Oziroma: *Vsega naj bi bili duhovniki krivi in ni manjkalo glasov, da so tudi vojno*

zakrivili duhovniki. Vendar to zadnje dušnemu pastirstvu ni veliko škodovalo, ker je bilo ljudstvo precej poučeno in tudi s prižnice so verniki dobili potrebnih pojasnil (Žiri). Govorice so bile posledica afere iz septembra 1914, ko je dr. Johannes Ude, ponemčenec iz okolice Pliberka na Koroškem, v članku *Nacionalizem, Veleizdajstvo.*, objavljenem v praškem listu *Bonifazius Korrespondenz*, očital vsej slovenski duhovščini nacionalni fanatizem – veleizdajstvo in simpatiziranje z morilci Franca Ferdinanda. Prišlo je do tožbe na sodišču s strani duhovnikov lavantinske škofije. Proti Bonifacijevi korespondenci je v začetku oktobra nastopil dunajski kardinal Piffel in obsodil takšno posplošeno obrekovanje. Bonifacijeva korespondenca je nato morala članek preklicati. Govorice in namigovanja pa so ostali.⁶

Vsakdanjost

6. 1. 1915 slovesna posvetitev presv. Srca Jezusovega kot po vsej Avstriji (Selca). Slovesnosti so se udeležili: občinski odbor, gasilno društvo, Orli in druga društva (Stara Loka). Do aprila leži sneg po hribih, 4. aprila (na veliko noč) je še ogromno snega, v začetku maja je pa že vse zeleno. 8. junija skopni zadnja lisa snega (Sorica).

Fran Saleški Finžgar, župnik v Sori, je opisal razpoloženje v fari ob začetku vojne v ciklusu slik iz svetovne vojne v Domu in svetu.⁷ V kroniki pa pravi: *Nervoznost se polegla. Ljudstvo manj otopelo in postalo hladno. Pri večini podpore in pokojnine zacelijo rane. Le v intimno se ljubečih družinah tiho tli... dalje. Dajanje za vojsko so prenesli hladnokrvno: je bilo vse plačano...*

Počasi so prihajali znaki vojne tudi v zaledje. Dotlej so tu vedeli zanjo le zaradi odhoda domačih fantov in mož, kar je povzročilo pomanjkanje delovnih moči. Z novim letom so se pojavile še druge nadloge – začelo je primanjkovati življenjskih potrebščin. Zaradi trgovinske blokade zahodnih (antantnih) držav ni bilo več uvoza. Najbolj se je poznalo pri žitu. Vlada je z namenom varčevati z zalogami ukazala popisati žito in moko. Od 24. februarja je bil promet s tema dvema živiloma prepovedan. Posebnim komisijam so morali posestniki žita in moke sporočiti njihovo količino. Utajo so strogo kaznovali: z zaplembo, globo ali zaporom. V Stražišču je nekaj kmetov plačalo kazen.

Predpisi so določali, da sme oseba na mesec porabiti malo več kot 7 kg moke, kar je zneslo 24 dkg na dan. Oblast je določila najvišjo ceno, po kateri sta se moka in žito prodajala; prodajo so zaupali občini (aprovizacijskim odborom). Prav tako je občina skrbela za odvoz presežkov žita. Starološka občina je morala tako oddati 1 vagon (10.000 kg) pšenice. Država jo je plačala po 60 kron za metrski cent (100 kg). Starološki župnik Mrak je komentiral: *Žito se bo odpeljalo iz občine, družine gostačev bodo brez kruha.* Enako količino za enako ceno so terjala državna oblastva tudi od občine Sora. Koruza je bila ta čas že dražja: 70–80 kron za kvintal⁸ (100 kg). V Selcih so rekvirirali 5000 kg rži in pšenice.

Kruh iz pšenične moke je bil prepovedan. Pekli so ga iz turščice, ržene, ječmenove in koruzne moke. Prijelo se ga je ime »vojni«. Po mestih je bil še slabši in ljudje so hudo zabavljali čezenj.⁹ Konec marca so v mestih uvedli izkaznice za kruh; dnevno ga je smela oseba porabiti 20 dkg, kar je pomenilo 1 kg kruha za petčlansko družino dnevno. V začetku aprila je bilo na Kranjskem prepovedano izdelovati pecivo. V velikonočnih poticah ni smelo biti čez polovico pšenične ali ržene moke. Na Štajerskem so celo prepovedali pisanice.

Maja je kmetom v Selcih tako primanjkovalo žita, da so nekateri sicer trdni

kmetje vzeli nekaj rži iz kozolca, čeprav še ni bila dovolj suha in jo dali v mlin, da je bil kruh. Do junija je bilo že več družin brez kruha. Oblasti so priporočile varčevanje s krompirjem, ki naj bi v sili nadomestil kruh. Tudi žganje in milo so prepovedali kuhati iz njega. V Škofji Loki so bili obsojeni dva posestnika in dve posestnici na globo, ker so prodajali krompir za skoraj 10 kron nad maksimalno ceno.¹⁰ Pozno spomladi so prepovedali jesti in prodajati meso na torek in petek (*fleischloser Tag*).

Trgovcem so po žitu in moki prepovedali prodajati še nekatere stvari. Monopol je prevzela država, preko »vojnožitnega prometnega urada«. Ta je živila prodajal aprovizacijskim odborom, oni pa naprej po znižanih cenah ljudem brez lastnega pridelka. Aprovizacijske odbore so ustanovili v nekaterih občinah spomladi (v Škofji Loki, Sori, Selcih, Stražišču, Sorici), v drugih pa jeseni tega leta (v Stari Loki,¹¹ verjetno tudi v Žabnici). V Sorici je imel dva oddelka: enega za Sorico, drugega za Zali log. 8. junija so imeli župniki sestanek v Škofji Loki. Menili so se o aprovizaciji. Naročili so 5 vagonov koruznega zdroba z Ogrskega. Poleti je nastopilo pomanjkanje petroleja. *Ko so ga potem dobili po trgovinah, je šel glas tako daleč, da je celo iz Bohinja prišel eden v Selca ponj, pa je bil že ves oddan (Selca)*. Moko in kruh so začeli deliti na karte, prav tako sladkor; pozneje pa skoraj vse stvari.

Vreme je bilo to leto naklonjeno pomladanskemu delu na polju, čeprav je šlo vse drugo narobe. Oblasti so z uradnimi določili grozile s kaznimi, če kmetje ne bodo obdelali vsakega koščka zemlje. Kronisti so večinoma menili, da je to opozorilo nepotrebno, saj *ljudje itak vestno obdelujejo vsako ped zemlje v vojnem času pa tudi*

Príhod Feldspitala 7/4 na Štemarjih (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

čutijo, da bodo od drugod težko kaj dobili (**Selca**). Primanjkovalo je semena, žita ni hotel nihče prodati, kvečjemu je zamenjal za drugo žito (**Stražišče**). Manjkalo je tudi poljskih delavcev. Šolsko ministrstvo je dovolilo otrokom izostati od pouka, če so jih doma rabili za delo. Jeseni se je začetek pouka za kmečke otroke prestavil v november. Cerkvene oblasti so dovolile delati ob nedeljah in praznikih. Na pomoč so priskočili črnovojniki, ki so prišli na dopust. Do začetka maja je bilo tako vse obdelano. Tudi s košnjo so začeli prej kot običajno. *Po nekaterih vaseh, posebno v Selcih, so šli ob nedeljah moške kositi takim, kjer sami niso mogli...* Ženske so se dobro navadile kositi, le kose sklepati jim ni šlo... (**Selca**). Do kresa je bilo že vse spravljeno.

Drugače pa je bilo ob žetvi. V začetku julija je okrog Železnikov tri dni divjala burja, sredi meseca pa v Škofji Loki, Stari Loki in v vaseh po Sorškem polju toča. V vaseh starološke občine so pšenico, rž in ječmen v glavnem že poželi, oves in proso sta bila razbita. Kapucinski samostan je utrpel škodo na sadnem drevju ter nekaj pobitih šip. Škoda je bila pravzaprav kar precejšnja: 1340 kron. Kjer pred točo niso poželi, je bil pridelek slab: *naželo se veliko snopja, zrno ni kleno in ne bogato žito (Sora)*.

Poleg tega je bilo avgusta, ob koncu žetve, vse žito s strani države zaplenjeno. Moko so preko aprovizacijskih odborov delili na družinske izkaznice, na katerih je bilo označeno število družinskih članov in količina moke, ki jim je pripadala. Septembra so v Stražišču dobili 800 kg pšenične in 3000 kg koruzne moke.

Že od pozne pomladi so morali domačini preživljati tudi trenarske oddelke vojske (proviant) s senom in konji. 22. maja je bila rekvizicija konj v Stari Loki. Posestniki so jih morali peljati v Cerkno. Konec meseca je sledila še ena v Stari Loki in Selcih (tu le goveje živine). Staroločani so dali 160 konj in 150 glav govedi, Selčani pa 320 govedi. *Silno so bili razdraženi ljudje, ko so morali oddajati tudi delovne vole, ki bi jih tako rabili. Nobena pritožba ni nič pomagala. Živino so odpeljali v Loko, kjer je na Krenerjevem travniku od dne do dne hujšala, da je bilo večinoma same kosti, precej jo je pa poginilo. Od blizu so videli ljudje vojno gospodarstvo, je kritiziral selški župnik. Med junijem in septembrom je bil tren v Selški dolini, okrog 350 konj. Selški župan je hodil okrog po vseh uradih in je dosegel, da ga je bilo treba dati le malo.*

Že septembra je ponekod začelo zmanjkovati moke. V Sori so dobili 6000 kg koruze po 46 kron, verjetno za 100 kg. Na farovškem podu so jo prodajali za dve kroni dražje. Kljub temu se je komaj izšlo, saj so se »zatehtali«. Malo pozneje so dobili še 250 kg moke za reveže, pa so jo vsi hoteli. Posledica: *Jezi in boj!* Finžgar je v cerkvi pojasnil datatve in ukaze: odvečno žito morajo peljati v Loko, tisti, ki imajo še seno in slamo, naj jo oddajo. Nabralo se je je za 50 voz. *Naznanil komando in prosil, naj bo posej mir, ker so že silno mnogo dali. Več ne morejo!* Konec meseca je sorški aprovizacijski odbor na seji pretresal vprašanje: *komu in kako prodajati moko.* V Stari Loki je bilo po podatkih aprovizacijskega odbora jeseni treba vzdrževati 1200 oseb, ki niso imele lastnega pridelka. *Vsa občina se je razdelila na 4 skupine, od katerih je vsaka imela svojo prodajalno.* Ena je bila v kaplaniji. Na osebo je prišlo 6 kg moke mesečno; kadar je zastal promet po železnici, se je količina prepolovila.

Popis zalog žita in moke je bil spet sredi oktobra. Takrat so popisovali tudi sočivje. Žabniški župnik je tako kot februarja popisoval zaloge v vaseh Crngrob, Sv. Duh, Forme, Dorfarje, Šutna in Žabnica. Obenem je bil član aprovizacijskega odbora. Tudi sorški župnik Finžgar je bil imenovan za komisarja ob jesenskem popisovanju.

Prihod Feldspitala 7/4 na Štemarjih (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

Proti koncu leta je bilo vedno več govoric, da bo moke popolnoma zmanjkalo. Z Madžarskega namreč ni prišlo nič pomoči. Negodovanja je bilo seveda veliko. *Z lepim zaveznikom je Avstrija skupaj v državi. Na Ogrskem imajo vsega dovolj, jedo kifelce, pri nas pa stradajo (Selca).* V decembru je bil nato še en komisijski pregled zalog.

V začetku decembra je sledil popis živine, ki ga je ukazal deželni odbor. Ta je že konec oktobra sklical zaupnike iz cele dežele, da bi ustanovili *unovčevalnico za živino*. Vsi, razen glavarja, so bili proti, pa se je akcija kljub temu začela. Tedaj je – po poročilu sorške kronike – šel glavar Šušteršič na Dunaj in *rešil veliko tisoč glav (živine)*.

Župani in župniki so bili kot zaupniki države, popisovalci in inšpektorji njenih komisij na eni strani ter kot predstavniki ljudstva na drugi strani vedno med kladivom in nakovalom. Selškega župana, *ki je bil vedno skoro na cesti in železnici za občino*, so obtoževali, da je kriv pomanjkanja. *Nekatere ženske so bile od sile... Pri razdeljevanju moke je bilo silno veliko nevoščljivosti... Sploh je vsak hotel biti slabši (Selca).*

Draginja je bila to leto velika, ki pa je naraščala od dne do dne... (kapucinska kronika). V začetku leta je bila v Trstu *vsa pomorska trgovina ostavljena, zvišale so se tudi cene kolonialnega blaga. Usnje se je tako podražilo, da je veljalo par moških čevljev 25 K. Nobenega računa nisi dobil v roko, ki bi ne imel opaske 10–20 % vojni povišek (Stara Loka).* September. Glavarstvo *proglasilo maximalne cene za vsa živila: za krompir 8 K, jajce 10 v, mleko 20 v, seno 7 1/2, slama 6–7 (vinarjev) (Sora).*

C e n e

	pred vojno	1914	1915
pšenica (100 kg)		40 K 32K*	80 K
(mernik)	5-6 K		
rž (100 kg)			70 K
proso (100 kg)			28 K*
(mernik)	4-5 K		100 K
ječmen (100 kg)			26 K*
oves (100 kg)			26 K*
koruza (100 kg)			65 K
ješprenj (100 kg)			100 K
riž		1,80 K	
krompir (100 kg)		9 K	15,50-25 K
meso (1 kg)			2,80 K (goveje); 4-5 K
slanina		3-4 K	
jajce	ok. 5 vin	24 vin	
prašiči (1 kg žive teže)			5 K
konj		1000 K	
fižol (100 kg)		40 K	
moški čevlji			25 K
moški škornji			100 K
ženski čevlji			40 K
vino (1 l)	80 vin		1 K
mleko (1 l)	10-12 vin		
seno (kvintal)	3-5 K		7 K

Cene domačih potrebščin so se do začetka leta 1915 zvišale za 30 do 50 odstotkov. Draginja je še posebej prizadela meščane, katerih zaslužki se realno niso nič povečali, zalog hrane pa tudi niso imeli. Na podeželju so pred rekvizicijami s prodajo vedno dražjih pridelkov precej zaslužili.

Kmetje so do konca leta sprevideli, da je bolje biti manj kot preveč pošten. Država vedno vzame tistemu, ki ima. Začeli so skrivati pridelke, posebno žito. *Pregledovalci so se čudili, da imajo kmetje tako pičle zaloge. V mestih so pozneje kmetu prav dali, da je skrjal. Tako je kmet spomladi lahko preživel sebe in prodajal potrebnim po deželi in v mestih. Rekviriranega blaga se je pa toliko pokvarilo (Selca). Selški župnik je tudi poročal, da so v kranjskem glavarstvu huje postopali z ljudmi glede oddaje živil, kot drugod. Vsaka rekvizicija je bila veliko hujša; podpora so pa odbijali, kar so največ mogli... No, saj je bil zato kranjski glavar¹² večkrat odlikovan.*

Vreme je bilo septembra spet ugodno za poljedelska opravila. Oktober je bil deževen, novembra pa je že padel sneg. Po deževni jeseni je bila zima sončna.

Vojno so kronisti prikazovali kot božjo kazen za številne grehe. *Preobjedli smo se, sedaj stradamo*, je tarnal starološki dekan Mrak. Sicer so tudi drugo vojno leto veliko molili in prirejali obrede v razne namene. Nadlog je bilo vedno več. *Vso zimo*

in spomladi do nedelje presv. Srca Jezusovega so se farani v zelo velikem številu udeleževali vsakdanje sv. maše in hodili k sv. obhajilu (od novega leta do tedaj 28.000). Molili so zlasti za svoje domače vojake, ki jih je že toliko v vojski (**Selca**). Za 7. februar je papež zapovedal molitve za mir pred izpostavljenim rešnjim telesom po vseh cerkvah. Udeležencev je bilo veliko. Žabniški župnik je na leci poudarjal, da samo zdihovati in tarnati po miru nič ne pomaga, ampak da treba za njegovo dosego bogoljubna in spokorna dela opravljati. Molili so papeževo molitev za mir,¹³ litanije vseh svetnikov, žalostni del rožnega venca, peli so litanije Jezusovega Srca, spokorne psalme... Kapucini so sredi marca pripravili devetdnevnicu za ljubi mir. V postu je bil vsak petek po maši križev pot za vojake. Za veliko noč, v začetku aprila, so molili, da bi nas Bog obvaroval pred nalezljivimi boleznimi (**Gorenja vas**). Na velikonočni ponedeljek so šle z istim namenom tisočglave množice vernikov iz Reteč, Žabnice, Škofje Loke in Stare Loke v Crngrob. Prostorna cerkev je bila nabito polna, še več ljudi je moralo ostati zunaj... Ljudstvo se je razšlo vidno pomirjeno in s trdnim upom na zmago... (**Stara Loka**). Za majske šmarnice je bila napisana posebna molitev: *Usmili se nesrečne Evrope, usmili se toliko mater...*¹⁴ Med šmarnicami so molili tudi molitev za mir in litanije Matere Božje.

Dan po italijanski vojni napovedi, 24. maja, je dekliška Marijina družba v Gorenji vasi molila od sedmih zjutraj do dveh popoldne za zmago v vojski in za skorajšnji mir. Na telovo, 3. junija, v Sori ni bilo dobiti mož za nošnjo bandera in neba. V Selcih je šlo pa že 20 vojakov za parado poleg. V nedeljo po rešnjem telesu, ko so imeli v Stražišču procesijo, se je že slišalo grmenje topov s soške fronte. Ob

Avstrijski nadporočnik Müller (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

kresu (24. junija) so imeli v Selcih procesijo za mir na Prtovč. V Sori (in verjetno tudi drugod) so 27. junija opravili zahvalno mašo za ponovno osvojitve Lvova. Dva dni zatem so imeli v Škofji Loki kar tri nove maše: pri kapucinih, pri sv. Jakobu in pri uršulinkah. 2. julija so šli iz Sore v procesiji na Šmarno goro *prosit zmage nad Lahom*. Udeležba je bila *velikanska*. Na veliki šmaren, 15. avgusta, je bilo romanje na Brezje iz vse Slovenije. Omenja ga stražiški kronist.

V Žabnici so ob nedeljah in praznikih imeli ob 8. zjutraj posebne maše za vojake, ki so se jih *pridno udeleževali*. Oktobra je v Selcih potekala *roženvenška pobožnost* za vojake in za mir. Žabniški župnik je vsak dan po maši molil papeževo molitev za mir.

Na 1. novembra, dan vseh svetnikov, so duhovniki po posebnem papeževem dovoljenju smeli opraviti tri maše. 21. novembra je bila, verjetno ne samo v Gorenji vasi, molitvena ura za Poljake, v *svetovni vojski dosedaj najbolj prizadet narod (Gorenja vas)*. Pobirali so tudi prispevke zanje.

Bilanca, ki so jo konec leta naredili v Crngrobu, je bila: preko 370 maš in okroglih 1200 obhajancev. Številke sicer povedo svoje, z besedami pa se je izrazil žirovski župnik takole: *V manj vernih se je kmalu pokazala popustljivost v molitvi in mirovni pobožnostih... Postajali so vedno bolj malodušni: 'Saj tudi molitev nič ne pomaga' in so odjenjale tudi marsikatero sicer prej dobre družino. Vendar pa je precejšen del vernikov razumel velik čas vojne preizkušnje, kar se je zaznalo ob koncu svetovne morije.*

Krennerjev travnik v Škofji Loki, vojaški konji (verjetno tren; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov arhiv)

Vojna z Italijo

O možnosti vstopa Italije v vojno na strani sovražne antante se je govorilo že precej dolgo. Avstro-Ogrska ga je pravzaprav pričakovala od avgusta 1914. Na Škofjeloškem so se govorice širile od marca 1915, ko je padel Premysl. Od konca marca so hodili možje iz Selške doline delat utrdbe v Podbrdo. Začeli so graditi telefonsko povezavo od Ljubljane preko Škofje Loke do Goriške. Od začetka aprila so v Selško dolino vsak dan *brenčali avtomobili s cesarskimi zastavami in višjimi častniki. Nekaj se kuha. Ali bo na vse zadnje vendarle res vojska z Italijo?* (**Stara Loka**). Kranjski kolodvor so razširili s tremi novimi tiri in ga podaljšali, da je postal dostopen tudi daljšim kompozicijam. Ruski ujetniki so delali cesto iz Podbrda na Petrovo Brdo, kjer so imeli že skopane strelske järke. V visokem snegu so Bosanci, kakor so imenovali politične osumljence, gradili utrdbe proti podbrški strani. Županstva bi jih morala preskrbeti z vprežno živino, pa zaradi snega niso mogli čez. Eden od Bosancev je umrl pri Pohmanu v Podbrdu in je bil pokopan na soriškem pokopališču.

Donavska monarhija se je na vojno z Italijani resneje pripravljala od februarja 1915. Oblikovala je štiri divizije; ena je imela nekaj časa poveljstvo v Ljubljani. Maja je bilo v Gorico postavljeno še eno divizijsko poveljstvo, iz Ljubljane pa prestavljeno v Tržič (Monfalcone), pozneje v Sežano. Divizije so nosile oznake od 90 do 94. Poveljstvo nad vsemi je prevzel general konjenice Franz Rohr. Moč njegove vojske je znašala v prvi polovici maja 112 bataljonov, 9 skvadronov in 49 baterij. Jedro so tvorili črnovojniški in prostovoljski bataljoni. Sredi aprila je poveljstvo premaknilo v obrambni prostor ob meji prve vojaške enote. Konec aprila so zasadili prvo lopato na tisti obrambni črti, na kateri so nato vojaki z vseh koncev Avstro-Ogrske dve leti in pol preprečevali prodiranje sovražnika.

Kmalu so začele na mejo prihajati še druge enote. V Ljubljano je prispel ogrski tren (provijant). V vojsko so pozivali prostovoljne strelce (*Freischützen*)¹⁵, ki se jih je le malo odzvalo. Tudi od duhovnikov so zahtevali, naj agitirajo za vstop, toda – po besedah stražiškega kronista – se niso vdali. *V Kranju so, se ve – radikalno narodni – hitro ustanovili kompanijo strelcev ter si napravili v Struževem strelišče, katero so slovesno otvorili. V župniji Šmartin se je le eden prijavil, pa še ta se je odpovedal (Stražišče).*

Skratka: *sredi maja je bila vojna z Italijo gotova stvar (Stara Loka)*. V Škofji Loki so naselili *Etapenkommando*. Istočasno so prišli v Staro Loko že prvi begunci s Primorske. 22. maja popoldne so orožniki hodili po vaseh s poveljem, da morajo prebivalci odpeljati vse konje v Loko, ker bodo šli vozit tren. Sorška občina je morala oddati 8 konj in tri vozove, celo kranjsko glavarstvo pa 470 konj. Finžgar, ki je bil dva dni pred vojno napovedal v Ljubljani, je videl dolg vlak potrjenih vojakov iz Gorice in Istre. *Zvečer so se že peljali prostovoljni strelci za vojno opremljeni na bojno črto. Večina mali fantiči... (Sora).*

23. maja je bila vojna napovedana. *Dolgo popred se je o tem govorilo, da bomo imeli z Lahom vojsko, tako da se ni nič čudno zdelo (Selca)*. Kronisti so bili vsi po vrsti ogorčeni. Omenjali so cesarjev manifest in londonski pakt, na podlagi katerega si je *verolomni zaveznik, Lah zagotovil precejšen del Avstrije. Sacro egoismo (Selca)*.

Precej se je pojavil med ljudmi strah. *Vse je bilo prepričano, da bo Italija hitro zasedla Kranjsko, ker Avstrija je imela armado v Galiciji... Zavladal je strah pri vseh, ker smo vedeli, da je meja slabo zavarovana. Nekaj Landsturm (črnovojniških) bataljonov – to je bilo vse¹⁶ (Stražišče)*. Deželni glavar dr. Šušteršič je prišel tolažit

ljudi v Železnike. Županom in duhovnikom je pri tem naročil, naj pomirjevalno vplivajo nanje. *Ljudje so bili zbegani, ker so videli, da so pozimi napravljali strelne jarke na Petrovem brdu, potem pod Sušo, dalje v baški dolini pri Grahovem, na Šent Viški gori... Meja slabo zastražena, vse se boji, da bo treba bežati, ljudje berejo o bedi beguncev, pa saj so jih sami videli...*(Sorica).

Bližina vojne, ki je ogrozila slovensko ozemlje, je povzročila pri ljudeh tudi druge občutke, ne le strah. *Z vstopom Italije v vojno so postale Žiri vojno ozemlje. S tem pa se je ljudska samozavest v Žireh zelo okrepila. Vsak se je zavedel, da je treba narodu notranje enotnosti in složnega nastopa proti zunanjemu sovražniku. Prej se je vojna komaj čutila, po napovedi Italije pa se je vojna pokazala v pravi luči. Hitro je prenehalo vaško liberalno modrovanje po krčmah, ko se je zaslišalo grmenje topov od Soče in so se tresle šipe na oknih in nehalo se je medsebojno politiziranje in zbadanje. Sedaj je šlo zares (Žiri). O politiki od začetka vojne ni bilo veliko vesti po kronikah. Zaradi odhoda mož in fantov so bile organizacije večinoma razpuščene. Politiziranja je bilo konec in tudi kronisti, ki so sicer vedno vestno spremljali to področje, so se osredotočili na druge tegobe.*

Prihod vojakov

Po vojni napovedi so vlaki začeli voziti vojake na fronto. *Pri Senici stoje ob nasipu pri progi dekleta in mečejo vojakom kruh v vozove: cigarete, jajca, šopke (Sora). Prve dneve po napovedi je vozilo po 20–30 dolgih vlakov same vojake. Ljudstvo iz naše župnije jim je prinašalo vsakovrstnih jedil in pijače in jim kar mimogrede dajalo v roke, ker je ravno ob vasi Reteče vlak prav polagoma vozil zaradi popraviljanja železnične proge. Semkaj so prinašali svoje darove oz. v denarjih dali tudi Godeščani. V Gorenji vasi in Senici so jih obdarovali domačini s svojimi darovi kakor tudi z darovi iz župnije Mavčiče (Reteče). Promet po železnici je bil za drugo v glavnem zaprt. Še 5. junija so vlaki vozili le municijo in hrano. Osebna vlaka sta vozila samo dva: zjutraj v Ljubljano in zvečer nazaj.*

Kmalu je začel prihajati tren (provijant). V Žabnico je prišel rezervni municijski tren (artilerija) s približno 400 vojaki, konji in vozmi. Bili so tujci, največ Madžari. Skozi Staro Loko je vozil tren s 100 vozmi prvič 31. maja. Selški župnik ga je ocenil na 150 voz. Utaboril se je na Studenem ob potoku. Isti tren je prišel dva dni pozneje (2. junija) do Petrovega Brda, kjer se je nastanil. Železniški župnik je naštel 156 voz. Ob slednja kronista navajata, da so vojaki imeli vsega zadosti, da so na dan dobili 3 krone plače, pa še za vsakega konja po 3 krone. *Bili so večinoma Bošnjaki.*

V Škofji Loki je bila od maja etapna postaja (Etappenstation) z etapno komando. *Živahno vojaško življenje se je pričelo, je zapisala kronistka uršulinskega samostana. Vojaške enote so po tem viru daljši čas bivale v mestu in okolici, preden so odšle naprej na fronto. Vadbišča so imeli na okoliških travnikih in gričih. Po obeh poteh proti fronti, skozi Selško in Poljansko dolino, so se pomikale dolge kolone vozil sanitetnih in trenskih enot ter municije. Do konca junija se je direndaj v mestu in okolici nekoliko umiril.*

V začetku junija sta se po Selški dolini peljala nadvojvoda Evgen in Friedrik. Na telovo (3. junija) so začeli prihajati iz Ljubljane vojaki trenske kolone 15. vojnega zbora (korpusa), večinoma Hrvati, Madžari in Romuni. V Kranju so se ustavili na Kranjski gmajni ob Savi in na farovski njivi »za Kotom« (Farovška Loka) na levem bregu Save. V Sori so med procesijo opazovali *velikanski tren, ki je šel po veliki*

*cesti*¹⁷ proti Loki. Popoldne, malo pred drugo uro, pa še eden skozi Soro. V Selca je prišlo isti dan 300 vojakov, večinoma Madžarov in Romunov, *bolj surovi ljudje*. 9. junija se je velik tren z okrog 400 konji ustavil v Medvodah. Dan pozneje je prišel tren na Godešič, *kjer so se nastanili na travniku med Jazbecom*¹⁸ in *Jožetovim*¹⁹ *podom na obe strani ceste*. Nekaj jih je prišlo tudi v Gorenjo vas *na Sovčanov*²⁰ in *Kalanov*²¹ *vrt (Reteče)*. Ob koncu junija je šlo več transportov skozi Poljansko dolino.

Sprva zadovoljni zaradi prihoda branilcev so ljudje kmalu začeli tarnati nad tegobami, ki so bile povezane z njimi. V začetku je bilo vojaštvo na prostem pod šotori, pozneje jih je bilo treba vzeti pod streho. V Kranju na Gašteju so ostali od nekaj dni do par tednov. Tudi ti so bili dobro plačani, tako da so *gostilne dobro stale*. Sprva so vojaki kmetom pomagali pri delu, zastonj so jim puščali konjski gnoj, zastonj so oddajali drob in glavino zaklanih živali. Na Gašteju v Kranju so ustanovili vojaške delavnice za popravilo obleke, čevljev, sedel in druge opreme. V Medvodah so pomagali pri košnji in se pri tem zelo izkazali. Planino Porezen je vzela vojska v najem; za pašo so plačali čez 1700 kron. Toda: v Stražišču so s svojo konjsko opremo med farovško živino zanesli garje, kmalu pa še živinsko kugo. Na polju in travnikih so delali škodo, ker so svoje konje nagnali kar na pašo, da ni bilo treba kupovati sena. V Žabnici se je pouk končal prej, ker so se vojaki naselili v šoli.

In bilo jih je vedno več. V Stražišču so se nastanili po kmečkih hlevih, šupah in hišah, tudi v župnišču. V Žabnici sta bila v župnišču 2 častnika, v mežnariji pa 20 vojakov. Tudi v Retečah so častniki stanovali v župnišču, moštvo pa na vrtu za njim.

Avstrijski vojaki na Viršku
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

Skladišče so imeli v šoli in pozneje pri Jamniku.²² V Selcih so se naselili v šoli. V starološkem gradu je bilo poveljstvo Mobiles-Pferde-Depot, enote z rezervnimi konji za fronto.²³ »Trenarji« in konji so bivali po hišah in šupah. Na Trati (Gorenja vas) je bil do druge polovice junija nastanjen oddelek Rdečega križa. V Virmašah in pri Sv. Duhu se je naselila rezervna bolnica.²⁴ Avgusta so v Škofjo Loko pripeljali prve ranjence. Od srede avgusta so bili nastanjeni v samostanski šoli. Od oktobra je bila v samostanu na loškem gradu vojaška bolnišnica²⁵ s tisoč posteljami. *Kadarkoli so se bili ob Soči, bila je vedno polna ranjencev (Stara Loka).*

Za približen prikaz frekventnosti tega področja po odprtju italijanske fronte naj navedem nekaj podatkov iz župnijskih kronik:

G o d e š i č

K.u.k. Staffel²⁶ 1517, ki je prišel 10. junija 1915, je ostal celih 19 mesecev in 20 dni, do 29. marca 1917.

9. avgusta 1915 je prispel še tren iz Cerkna in se nastanil na Matvejevcih ob poti. Pisarna je bila pri Alešu.²⁷

R e t e č e

11. julija je prišlo 150 voz trena. 40 voz je šlo še tisti dan naprej, drugi so ostali do 19. avgusta. Bivali so na Žagarjevem²⁸ travniku. Skladišče je bilo v šoli in pri Jamniku. Konje so imeli ponoči in ob slabem vremenu v šupah in podih v Retečah in Gorenji vasi. Nadporočnik Braun, kadet in pisarna so bili v župnišču. Avgusta so šli v Bohinjsko Bistrico.

Vojaki s konji na travniku pred današnjim župniščem v Retečah (fotografija last Nataše Budna)

Ž a b n i c a

Konec maja pride že omenjenih 400 vojakov in konj z vozmi rezervnega municijskega trena (artilerija). Verjetno so ti ostali do začetka novembra, ko je *odšlo vse tu nastanjeno vojaštvo v Podnelec na Goriškem*.²⁹ Župnik namreč pravi: *Vojaki so se bili tukaj tako privadili, da so težko odhajali.*

S t a r a L o k a

16. oktobra je prišlo na kolodvor na Trato 400 konj in 200 voznikov nekega trenskega oddelka, večinoma Hrvatov iz Slavonije. Prišli so od Sv. Lucije (Most na Soči) in Tolmina, da si odpočijejo.

Š k o f j a L o k a

Od oktobra je bilo tu 400 ruskih ujetnikov, ki so jih porabili za gozdarska dela; sekali so kstanje, ki so jih rabili za izdelovanje smodnika. Pomagali so tudi kmetom pri poljskem delu. Stanovali so v barakah. *Pojedli so veliko (Stara Loka).*

S e l c a

12. julija so odšli vojaški delavci, okrog 210 mož, ki so od začetka junija delali na cesti proti Kropi. Drug oddelek pa je gradil cesto po Dašnici čez Podlonk proti Prtovču in naprej do Pečane. Te niso dokončali.

Avgusta sta se menjavala trena na Studenem in v Selcih. Izmenoma sta hodila na fronto vsaka dva tedna. Do 8. septembra sta oba odšla. *Bili smo zopet sami brez vojaštva.*

Septembra je bilo od Škofja Loke do Bohinja po pripovedovanju nekega majorja iz Loke polno trena, samo konj 30.000. Približno lahko rečemo, da je šlo v prvih mesecih po odprtju »jugovzhodne« fronte preko Škofjeloškega nekaj tisoč vojakov.

Življenje v zaledju fronte

Odprtje *južnozahodne fronte* je prineslo mnogo novosti v življenje civilistov. Vsem so bili vsaj posredno podrejeni vojaški oblasti. Gibanje je bilo omejeno, načini potovanja so bili zelo okrnjeni: železnica in ceste so bile v glavnem rezervirane za vojaštvo. V drugi polovici junija so po gorenjski železnici nekaj dni vozili potniški vlaki, pa je bil promet z njimi kmalu spet ustavljen. Ljudje so morali s seboj nositi potrdila o istovetnosti, ki so jih dobili na občinskem uradu, in legitimacijske karte, ki so jih izdajala policijska ravnateljstva. Črte *Kepa–Dovje–Mojstrana–Krnica–Bitnje–Bohinjski tunel* in *Idrijska dolina–Spodnja Idrija–Idrija–Col–Razdrto–Senožeče–Trnovo–Trpčane* se ni dalo prestopiti brez potnega lista, ki sicer ni bil potreben za potovanje znotraj dežele. Poleg njega so popotniki morali dobiti od vojaške oblasti še prehodni list, ki je bil potreben poleg potnega lista za prestop deželne meje. Omenjeno je, da so Soričani potrebovali *legitimacijo* za v Podbrdo. Od začetka septembra pa je Kranjska spadala v ožje bojno območje.³⁰ Gibanje je bilo omejeno še z nekaj dodatnimi izkaznicami (karta o istovetnosti namesto prejšnjega potrdila o istovetnosti za krajša potovanja, dovoljenje za potovanje za daljša potovanja). Vse izkaze so poleg političnih oz. policijskih oblasti izdajale še vojaške, nekatere (npr. dovoljenje za prestop meje) pa izključno one.

Po italijanski vojni napovedi so oblasti zaplenile, z majhnimi izjemami, orožje vsem, ki niso bili vojaki. Lovci so svoje puške in naboje nesli v Kranj na glavarstvo.³¹

Predvsem zakupniki lova (kot Finžgar v Sori) so bili silno ogorčeni, ker so jim vojaški častniki polovili, *kar se jim zljubi*. Oblasti so uvedle policijsko uro: od devete zvečer do pete jutraj. Pošta je funkcionirala slabo, pisma so morali oddajati odprta. Domači in vojaki na frontah so z velikimi zamudami dobivali vesti eni od drugih. Slaba komunikacija je še povečala možnosti nesporazumov.

V Stari Loki se je zasllišalo streljanje topov s fronte 2. junija. Stražiški kronist omenja grmenje topov ob procesiji, v nedeljo 8. junija. Na sv. rešnje telo se je prikazal nad Sorico *prvi laški aeroplan; vse ga leti gledat, nad cerkvijo se obrne pa gre nazaj čez Porezen*. Slabih deset dni pozneje, 12. junija, so videli prvo vojaško letalo nad Staro Loko.

Skrbi in strah so bili še vedno prisotni. Ljudje so bili še zmeraj pripravljene na beg. Prvi teden vojne na italijanski fronti, od 1. do 6. junija, je *silno deprimujoče vplival na ljudi. Pobrali so jim toliko; odšlo toliko moških... Poleg tega še skrb, če morda vojaštvo ne izprazni doline, ker morda kmalu Lah pride vanjo... Razne vznemirljive novice, ki so jih prinesli posebno iz Loke, so ljudi zbegale. Nekateri so začeli že zakopavati svoje imetje... (Selca)* Tudi v Žireh se je *med ljudi zanesel glas, da bo treba bežati*. V Stražišču je bilo *ljudstvo v strahu – kmalu bo Italijan tukaj; ali naj bežimo. Mirili smo ljudi, kar se je dalo*. Pod Lušo v Selški dolini so kopali strelske järke... *ali jih bomo res rabili... (Železniki)*. Poleg vsega so še vojaki začeli graditi široko cesto čez Lajše in Jamnik na Kropo, *da jo bo armada rabila za umikanje – vsaj tako so mislili vojaki*.

Vse to je begalo ljudi. Ko po nekaj tednih ni bilo ničesar, kar bi priganjalo k odhodu, so se pomirili. Začeli so zaupati obrambi avstroogrške vojske. Tako pravijo

Avstrijski vojaki v okolici Skofje Loke
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

kronisti: *Lah je odlašal z ofenzivo toliko časa, da so prišli bosenski in dalmatinski regimenti k Soči od srbske meje – sedaj so vrata zaprta. Lah je mislil, da bo šel kakor na sprehod do Dunaja in diktiral mir. Pa se je zmotil Cadorna³² (Sorica). Mi pa se nič ne bojimo, ker zaupamo – našim junakom (Železniki) ... Neuspeh Lahov je dajal poguma (Selca).*

Od maja so prihajali na Škofjeloško primorski begunci. Kapucini so sprejeli sobrate iz goriškega in svetokriškega samostana. Tisti iz sv. Križa na Vipavskem so se morali pozneje vrniti. Konec maja je prišel iz Gorice Oton Kocjan, kronist kapucinske kronike. Konec junija pa v Staro Loko župnik iz Volč pri Tolminu, Alojz Matelič, ki je tu opravljal službo kaplana. Tudi uršulinke so sprejele sestre istega reda iz Gorice: do konca julija je prišlo okrog 40 nun z gojenkami in duhovnikom Pušičem. V šmartinski župniji *se je naselilo več družin, reveži so prišli brez vsega...* Sredi avgusta je prišel še župnikov sošolec iz gimnazije, Vinko Mežan, ki je bil vikar v Desklah ob Soči, komaj dva kilometra od italijanske bojne črte (**Stražišče**). Begunci iz Galicije so do konca septembra odšli v ponovno zavzeto domovino oz. v taborišča na Zgornjem Avstrijskem in na Češkem. Bili so v starološki, šmartinski, soriški in v žabniški fari (tu jih je bilo v začetku leta 22). Bili so revni, razcapani pa ne preveč pridni za delo. Tudi »nemoralni«, kot pravi žabniški župnik: *Gališki begunci... so se izkazali pa za delo za nič; pač pa so bili nekateri med njimi dovolj nemoralni. Ena begunka je postala nezakonska mati (sad je bila že iz Galicije s seboj prinesla), dve sta pa zakonsko porodili. Umrla je ena begunka in njen zakonski novorojenček. Tisti, ki so bili v Sori, so šli sicer radi domov – ali vsi boljši so zelo jokali. Sem so prišli razcapani – odšli lepo oblečeni in še seboj so nesli.*

Vojaki so prinesli v deželo kolero. Sredi junija je prišel dr. Savnik iz Kranja naznaniti, da so konstatirali dva slučaja kolere med trenskimi vozniki na Godešiču. Priporočil je župniku naj prilično primerno vpliva in podučiti ljudi, da se omeji razširjevanje. *Trenska voznika so takoj odpeljali v Ljubljano (Reteče).* Kak teden pozneje je dekan Mrak v Stari Loki poročal o istem primeru kolere na Godešiču, le da je po njegovem izbruhnila med vojaškimi delavci iz Bosne. Prva žrtev koz med civilnim prebivalstvom je bil tri tedne star otrok v Dolenji vasi, ki je umrl v začetku decembra. Nalezel se je baje od vojaka, vratarja v ljubljanski bolnišnici. Nekaj pozneje je umrl še Jernej Bašelj iz Bukovice. *Več tistih, ki so šli kropiti otroka, je obolelo, po več hišah v Dolenji vasi, pri Basu na Bukovici; Zgornji Ilč v Selcah je pa prinesel domov to bolezen, ki jo je dobil od očeta umrlega otroka...* Na Jernejevem pogrebu so bili vsi pokopovalci popolnoma pijani. *Ko je g. kapelan enega malo kregal, se je ta izgovarjal; ga moramo piti, da se nas koze ne primejo...* (**Selca**). Dolenja vas in Bukovica sta postali karanteni, zastraženi z orožniki. Tudi drugod so se ljudje bolj doma držali. Po vseh vaseh je bilo cepljenje koz. Do božiča je bilo pa že vse mimo in strah, da bodo morali še v božičnih praznikih biti doma, govorili že, kako bi za Božič napravili mašo v Dolenji vasi, je bil odveč.

Možje so bili v glavnem na fronti. Samo 'ta kruljave' so nam pustili (**Stara Loka**) in starejše. Iz selške fare jih je odšlo do sredine marca 382. Po italijanski vojni napovedi so se nabori vrstili po tekočem traku: 28. maja – črnovojniki od 18. do 50. leta. *Vsi, ki pojdejo na nabor, odidejo takoj z nabora se vežbat. Vsak mora imeti žlico, skodelico, čevlje itd. (Sora).* V Kranju je bilo prebiranje na Pungartu. Potrjene so od tam zvečer gnali z bajoneti na kolodvor, nato pa v Ptuj. *Niso smeli iti domov, da bi se poslovili od družine in vzeli kaj s seboj. Marsikdo je šel zjutraj z doma... pa ni nikdar več videl domače hiše in svojih otrok (Stražišče).* V Selcih so »prebirali« 1. junija:

stare med 24 in 36 let, tiste, ki so jih prejšnjo jesen zavrnili. Tudi te so odgnali v Ptuj. Naslednji dan so na nabor poklicali še 42–50-letne. Skoraj vsi črnovojniki so bili potrjeni. *Veliko žalost povzročila med ljudstvom. Vendar ne obupa. Zoper Laha vse navdušeno (Sora).* V Stari Loki je bilo potrjenih šestdeset odstotkov nabornikov. *Šele sedaj ljudstvo čuti, kako strašna je vojska.* V Stražišču so morali zaradi nabora preložiti procesijo ob rešnjem telesu na prvo naslednjo nedeljo, 6. junija.

Tistim, ki so se prostovoljno pridružili trenu, ni bilo treba na nabor. Veliko takih omenja selški kronist. Poleg vojakov so nabirali še delavce za fronto. 4. junija je prišel ukaz od vojaškega poveljstva pod Krnom, *naj pride še tisti večer 150 delavcev... Nosit so šli municijo in provijant na Krn, katerega so Lahi posebno ob-streljevali. Mislili so, da bodo šli samo za tri dni, pa so morali nekateri ostati več tednov. Figelcov iz Selc³³ je tam umrl. Skril se je pred granatami za skalo, pa jo je granata prevrnila in padel je 500 m globoko. Drugi so začeli polagoma prihajati domov, ker niso bili za to delo. Več jih je pa ponoči ušlo in so po skrivnih potih prišli domov (Selca).* 11. junija so morali možje in fantje med 18. in 50. letom spet na mejo opravljat pomožna vojna dela (Stara Loka). Naslednji dan je šlo sedem moških iz reteške fare nosit provijant in municijo v Tolmin. Istega dne je prišel v Soro orožnik z naznanilom, da morajo moški med 17. in 50. letom nosit municijo. *Jok ponekod; Kdo bo kosil? Žene in dekleta so se lotile in Bog je sušil... (Sora).* 16. junija so Italijani zavzeli Krn. Zato so morali moški iz Sorice 22. junija nosit strelivo in hrano, *da Lah ni prišel čez Bogatin v Bohinj. Vsi so pod vojaško komando, dobe menažo, pa tudi batine... (Sorica).*

Dopustnikov s fronte je bilo v tem času še bolj malo. Tu in tam se omenja kak črnovojniki, ki je prišel domov v času košnje. Soriški kronist je zapisal, da so dopustnike gledali z občudovanjem, *zlasti če je bil še kaj ranjen. Pripovedujejo o trpljenju, o lakoti, o zimi, vendar so še precej pogumni, vojak vidi le ozek prostor okoli sebe, kaj se godi drugod, ne ve. Najbolj smo občudovali Jurija Pintar iz Zg. Sorice 20, ki je prišel z motiko in puško domov, na kateri se je še držala prst od Dukle...*

General Luigi Cadorna,
poveljnik italijanske kopenske vojske
(Andra Popović: Ratni album 1914–1918)

O dogajanju na fronti so izvedeli v glavnem iz časopisov ali od dopustnikov. Zmage avstrijske vojske so morale biti slavljene. Ljudje so se pa tudi čisto neprijetno veselili vojaških uspehov, saj je po njihovem vsaka zmaga pomenila, da je konec vojne bliže. Neuspehi so zato prinašali strah. *Velikanoč... V Karpatih se bijejo malone že mesec dni nad vse krvavi in obupni boji. Časniki poročajo, da je to največja in najdaljša bitka v zgodovini. Rus hoče na Ogrsko v sredino cesarstva. Ako naša armada ne zastavi pota, smo izgubljeni. Moliti moramo. ... Majnik. Velika zmaga pri Tarnovu.*³⁴ *Rusko središče je razbito. Zavezniške armade so ujele nad 100.000 sovražnikov. Tudi naši kranjski Janezi so med zmagovalci... (Stara Loka).* Ko je 21. marca 1915 Premysl padel, je vladala *med ljudstvom velika potrnost. 2. 6. ... Zvečer došla vesela novica: Premisl zopet Avstrijski... 22. 6. Lvov*³⁵ *je spet avstrijski! Vse je bilo v zastavah. Po cerkvah so se razlegale zahvalne pesmi... (Stara Loka).* Vsled tega se je vršila dne 28. jun. *zahvalna služba božja s sv. mašo pred izpostavljenim Najsvetejšim, zahvalno pesmijo in blagoslovom, kakor je bilo ukazano (Žabnica).* 29. 7. 1915 (sv. Peter in Pavel) *po naročilu ordinariata zahvalna pesem v zahvalo, da je avst. armada premagala Ruse in jim vzela Lvov (Stražišče).*

Na Balkan so gledali z mešanico občutkov: Srbom so bili nekateri naklonjeni. Posebno poročila soriškega župnika zvenijo tako: *19. septembra se prične ofenziva proti Srbiji pod vodstvom nemških generalov – Gallwitz, Mackensen. Hrabri Srbi se bijejo za žive in mrtve, toda podležejo premoči in pa ker jim napove 14. oktobra še Bolgarija vojsko in vpade v hrbet. 9. oktobra je Belgrad osvojen... Finžgar v Sori je bil bolj faktografski: 22. 9. Danes čujemo to verzijo: ofenziva zoper Srbijo se*

Tren, verjetno pri Pungertu, v ozadju sorška cerkev
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Škofjo Loko, Burdychov album)

pričela zopet. Boji hudi. (Časniki še molče.) Romunija prepovedala prevoz municije za Turčijo. Osrednji državi jo hočeta izsiliti. Na Balkanu vedno huje zapleteno. Nervozni čakamo... Vojska poteka dalje za nas ugodno. Do 7. XI. že 1/3 Srbije zasedene. Decembra poroča: Do konca meseca (novembra) nič posebnega: – Srbija vsa osvojena. Boji na laški fronti grozni...

Seveda je italijanska fronta pritegnila večino pozornosti naših kronistov, saj so lahko vsak dan poslušali grmenje topov izza hribov. V začetku junija so se pričeli boji na soški fronti – v Sorico se dobro sliši streljanje. ... Slovenski fantje pridejo na soško fronto... Navajeni na boje na ilovnati gališki zemlji, osupnejo ko vidijo, kaj delajo tukaj na kraškem svetu drobci od kamenja. Skupno z Dalmatinci bijejo vroče boje na Kalvariji, Podgovori, Sv. Mihaelu, na doberdobski planoti, posebno pa na Oslavju. Slovenci in Hrvatje branijo Italijanu – Avstrijo... Listi poveljujejo Stanko Turundija in pa vrhovnega poveljnika Borojević-a³⁶ (Sorica). Finžgar v Sori je povzel govorice: Lahki hočejo udreti čez Krn v Bohinj. Krn ni utrjen; iz Bohinja nosijo municijo. Doslej so jih naši še vselej odbili. Soča teče krvava. Izgube Lahov velike (Sora).

Tretja soška bitka je bila še posebej zaznana. ... Ves ta čas od 28–7 (28. oktobra do 7. novembra³⁷) silni boji na goriški fronti – grmenje topov se slišalo semkaj. Napadi besni od Italijanov. Vendar doslej še vsi odbiti. Italijanske izgube se cenijo na 30.000. ... D. Kulavic³⁸ pisal iz Gorice: 17. polk imel grozne izgube; v 5 dneh 900 mož in 27 častnikov. Priborili so nazaj izgubljene jarke (Sora).

Ob koncu leta se je soriški župnik čudil: Drug Božič v vojski. Kdo bi si to mislil!

O p o m b e

¹ *Stoletje svetovnih vojn*, Prva svetovna vojna 1914–1918, (Jaka Štular), Ljubljana, 1981, str. 53.

² Dr. Ivan Šušteršič (1863–1925), odvetnik, politik, poslanec v državnem zboru, od 1912 do 1918 kranjski deželni glavar.

³ *Slovenski narod*, 7. 1. 1915: Kako dolgo bo še trajalo?

⁴ Ugled si je pridobila že z napovedjo dogodkov za leto 1914. Prerokovala je: ... *Leto 1915 bo leto megle... To bo veliko leto, polno borbe in zmag in porazov... Vojna mora biti kmalu končana. Mir se sklene v prvi tretjini astralnega leta* (med marcem in julijem)... Italija bo v drami igrala veliko vlogo. Ta dežela sme pričakovati veliko in lepo bodočnost, če bo svojo usodo združila z usodo latinskih narodov... Italija bo brez strahu potegnila svoj meč... Hiša Romanov (ruska carska dinastija) gre nasproti veliki bodočnosti. Rusija postane po vojni vodilna država. Slovani vladajo svet... (Slovenec, 17. 1. 1915).

⁵ Obletnica svetovne vojne, *Slovenski narod*, 21. 7. 1915.

⁶ Leta 1920 so klerikali v svojem »Političnem katekizmu« o tem zapisali: *V tem oziru so razširjena ponekodi čudovito otročja mnenja, ki dokazujejo samo eno: kako imajo lažnivci še danes prijetno službo. Ko je svetovna vojska izbruhnila, takrat je bila za lažnike zlata doba... Tako tudi dandanes še kdo izreče trditev, da so svetovno vojsko povzročili – duhovniki. (Politični katekizem ali Kaj mora vsak državljani vedeti o politiki? Ljubljana 1920, str. 77); Gorenjec, 9. 10., 23. 10., 20. 11., 27. 11., 4. 12. 1914.*

⁷ *Prerokovana, Dom in svet* 1915; Pozneje je v povesti *Boji* (*Dom in svet* 1915 in 1916) postavil nekoliko predelano vas Soro v čas leta 1914 do vstopa Italije v vojno.

⁸ Kvintal = stari stot (56 kg) = novi, metrski stot (cent) – 100 kg.

⁹ V časopisju je vse polno člankov na ta račun. Npr.: Naš vsakdanji kruh, *Slovenski narod*,

20. 2. 1915 (govori o tem, da bodo kmalu delali škrob in beljakovine iz lesa); Kaj je vzrok, da imamo že sedaj toliko neokusnega kruha. *Slovenski narod*, 24. 4. 1915; Še nekaj o kvaliteti koruzne moke, prav tam, (o tem, da peki še ne znajo peči kruha iz mešane moke); Muzej za vojni kruh, *Slovenski narod*, 28. 4. 1915 (Če bi se pri nas tega lotili, bi lahko zbrali zanimive stvari, pravi časnik in našeteje nekaj teh: tržaške koruzne žemljice z otrobi, pšenični kruh z ovsenimi smetmi, kruh iz koruzne moke in žaganja... To bi bil zanimiv spomin na heroizem slovenskih želodcev, zaključiti *Slovenski narod*.); Praški kruh, prav tam.

¹⁰ *Slovenski narod*, 15. 4. 1915.

¹¹ V starološkem odboru je bil tudi graščak Karl Strahl, ki se je rad nazival »občinskega mokařja«.

* Maksimalna cena, ki jo postavi glavarstvo.

¹² Kranjski glavar Franc Žitnik.

¹³ *V stiski in sili vojske, ki ogroža ljudstva in narode v obstoju, prebežimo o Jezus, k tvojemu tako ljubeznipolnemu Srcu, ki je naše najvarnejše zavetje.*

Tebe, o Bog usmiljenja, prosimo goreče, odvrni to strašno šibo.

K tebi, o Kralj miru, kličemo v srčni molitvi; daj nam kmalu zaželjeni mir!

Iz svojega božjega Srca si po vsem svetu razlil sveto ljubezen,

da bi prenehal vsak razpor in bi gospodovala med ljudmi samo ljubezen.

Tvoje Srce je bilo, ko si bival na zemlji, polno nežnega sočutja za človeško trpljenje.

Oh, naj se nas usmili tvoje Srce tudi v tej uri,

ki nas težko tlači z usodepolnim sovraštvom in strašnim prelivanjem krvi.

Usmili se toliko mater, ki so v strahu in skrbi za usodo svojih sinov,

usmili se nesrečne Evrope, ki jo je zadelo tako težko gorje.

Navdaj vladarje in narode z mislijo na mir, daj, da preneha prepir, ki razdvaja narode;

stori, da zopet objame narode medsebojna ljubezen; spomni se, da si jih za ceno svoje krvi storil brate.

Nekoč si poln ljubezni uslišal klic apostola Petra: »Reši nas, Gospod, poginjamo«,

in zapovedal mir razburkanim valovom; tudi danes odpusti, usliši milostno našo zaupno molitev in daj viharnemu svetu zopet mir in pokoj.

¹⁴ To je molitev za mir, glej prejšnjo opombo.

¹⁵ Njegov organizator je bil vitez Josip Pogačnik iz Podnarta, pozneje predsednik slovenske Narodne vlade.

¹⁶ V uri vojne napovedi je bilo na meji le 128 bataljonov, večinoma policijske ureditve; 94 bataljonov so kot prvo okrepitev šele dovažali. Po pridnem italijanskem oboroževanju, ko je bilo jasno, da je treba računati na napad, se je donavska monarhija znašla v položaju, ki mu skoraj ni enakega v zgodovini. Mnogokrat omenjeni »sprehod do Dunaja« bi mogel skoraj postati resničnost za vojsko Viktorja Emanuela. Na italijanski strani je bilo po avstrijskih ocenah 9 pehotnih in 2 konjeniški diviziji na obalni fronti, 2 diviziji in pol in 15 bataljonov alincev na koroški meji, 3 divizije na Cadore, 9 divizij in pol na južnotirolski Bastioni in 2 konjeniški diviziji med Tagliamentom in Livenzo. (Österreich-ungarns letzter Krieg 1914–1918, Dunaj 1931, str. 508–509).

¹⁷ Cesta od Jepree proti Škofji Loki.

¹⁸ Jazbec, Godešič 64.

¹⁹ Šubic, Godešič 18.

²⁰ Sovčan je na Godešiču 4 Jenko; Soršk v Gorenji vasi 5 pa Volčič.

²¹ Avguštin, Gorenja vas 17.

²² Avguštin, Reteče 1.

²³ Sama enota je imela 100 mož in 130 konjev; *Taktisches Handbuch...*, 362, 419.

²⁴ Rezervna bolnica (Mobiles Reservespital) je štela 70 mož, 25 konj in 12 voz. Po definiciji je imela prostora za 200 (največ 300) ranjencev. V korpusu je bilo navadno 6 rezervnih bolnic, vendar so navadno delovale le tri. Ostale tri so se mobilizirale šele, če je bilo potrebno. *Taktisches Handbuch...*, str. 362, 374.

²⁵ *Feldspital*, s 100 možmi in 60 konji. Takšna bi imela prostora le za 200 bolnikov. V Škofji Loki, kjer omenjajo 1000 postelj, je bilo verjetno tudi moštvo večje. Poveljstvo je imel štabni zdravnik, sicer je osebje (po priločniku) štelo dva zdravnika, duhovnika, računovodja, zdravstvenega uradnika. (Medikamentenbeamter) in oddelek poljske sanitete (Feldsanitätsabteilung). Za vsako pehotno divizijo so bile predvidene 3 take bolnice. *Taktisches Handbuch...*, 362, 373.

²⁶ Oddelek, eskadrilja magazina; vsaka pehotna divizija je imela po dva *Taktisches*

Handbuch..., str. 359.

²⁷ Brtoncelj, Godešič 44.

²⁸ Bogataj, Reteče 5.

²⁹ Podmelec v Baški grapi.

³⁰ Jugozahodna fronta se je razdelila na ožje in širše bojno območje. V ožje so spadale poleg Kranjske šee (južni) del Tirolske, Koroška, Primorska in Reka z okolico. V širšem območju so bile preostala Tirolska, Predarlška, Salzburška, Štajerska in Hrvaška brez treh (vzhodnih) županij.

³¹ Razglas z dne 23. 5. 1915, št. 16, *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, X/1915.

³² General grof Luigi Cadorna, načelnik štaba vrhovne komande italijanske vojske.

³³ Janez Demšar, Selca 29.

³⁴ Tarnow, Galicija. Bitka je potekala južno od mesta, med 2. in 5. majem 1915. Skupna nemška in avstroogrška vojska je prodrła daleč na rusko ozemlje. Rusi so imeli ogromne izgube in so se kljub žilavemu odporu morali nazadnje umakniti.

³⁵ Glavno mesto Galicije, Rusi ga zasedejo 8. septembra 1914.

³⁶ General konjenice Svetozar Borojevič (1856–1920), poveljnik soškega bojišča.

³⁷ Tretja soška bitka je sicer trajala od 18. oktobra do 4. novembra.

³⁸ Dr. Franc Kulovec, profesor verouka na knezoškofijski privatni gimnaziji v Šentvidu, od začetka vojne rezervni kurat pri 17. pehotnem polku, od avgusta 1916 divizijski župnik pri 6. pehotni diviziji.

Zusammenfassung

DER ERSTE WELTKRIEG AUS PFARRCHRONIKEN

Das zweite Kriegsjahr begann in Erwartung des Friedens. Zeitungen berichteten darüber, wo, wann und wie man den Frieden schließen wird.

Die Kriegsfolgen drangen allmählich auch ins Hinterland ein. Im ersten Kriegsjahr mußten sich Angehörige von ihren Jungen und Männern, die an die Front gingen, verabschieden. Im zweiten Jahr fühlte man schon überall Not. Zuerst begann es an Getreide, später an anderen Ackerfrüchten, an Petroleum und Papier zu mangeln. Fleischkonsum wurde beschränkt. Der Staat übernahm die Kontrolle über den Nahrungsmittelvorrat. Der Überschuß wurde abgenommen und durch Versorgungsausschüsse an die, die kein eigenes Wachstum hatten, nach herabgesetzten Preisen verkauft. Preise stiegen stark, im Jahr 1915 wurden sie durchschnittlich von 30 bis 50 Prozent angehoben.

Am 23. Mai trat in den Krieg auch das bisher neutrale Italien ein. Das Škofja Loka – Gebiet wurde das hinterland der Front, die den Fluß Soča entlang verlief. In unsere Gegend kamen Flüchtlinge von Goriško, Soldaten und Logistik angelaufen. Škofja Loka wurde der Sitz des Etappenkommandos. In der Stadt und in der Umgebung gab es mehrere Krankenhäuser und Militärlager. Die Leute waren zunächst beruhigt, weil sie in Soldaten ihre Verteidiger sahen, später hatten sie die Nase voll von ihnen, denn sie mußten ihre Verpflegung und Unterkunft sichern. Soldaten und Militärsperde brachten zu uns auch Krankheiten, die allerschwerste war Cholera.

Von der Front hörte man Kanonendröhnen, bis nach Stara Loka flogen italienische Militärflugzeuge. Militärmusterungen waren häufig. Nicht nur Soldaten, sondern auch Arbeiter wurden für die Isonzofront einberufen.